

Сайттың оралакчызы-биле интервью

ПЕНСИЯ АЙТЫРЫЫ ШИИТПИРЛЕТТИНИП ТУРАТ

Россия Федерациянын Президентин Б. Н. Ельциндин 1994 чылда май 16-дагы «Тыва Республиканы девискээрин Кыдык Сонгу чүк районнарынга болгаш оларга денештирген черлерге хамаарыштыр дугайында» Чарык республиканын чогуу алуур сепки ханышкы-биле хулаас алганы билдирген болай. Ол Чарык ёзуугар херээжен чон 50 харамында, а эр улус 55 харамында пенсияже үнер көргүзгөн. Ыңчалза-да амдызында ол айтыры шийтирлеттинип турар чүве болгала (пенсия акшаа амдызында административ турар) ол талазы-биле билдирген айтырыгга кайы хей болуу турары редакцияга каап турар хей салгыч чагааларга ийден. Шынал-ла, солуга эвээш эвес материалар үнүп турса-да, чогуу-ла айтырыларга кол эсээ, чоңуну кол соңуугар турары айтырыларга ам-да долу харылааттырмай турары шын, Ыңчанга бистин көрөспөтүгү Мадар-лоо КАЛЧАН Тыва Республиканын чоңуну социал камгала сайылдыны бирги оралакчы А. С. ВЛАДИМИРОВА-биле ол айтырыга хамаарыштыр интервью кылган.

— Бистин республиканы Кыдык Сонгу чүк районнарынга болгаш оларга денештирген черлерге хамаарыштыр дугайында Б. Н. Ельциндин Чарык үнгер соонда денештирген аймак-дакчаларында улуг-ла чүк чүдүрүлгөн боор ам, Алевтина Сергеевна?

— Ол Чарык үнгер соонда, шынал-ла, чоңуну аймак амыран, оон амдыралды даяр боттанарын амдал эгелээ болгай. Ыңчалза-да ол Чарыктын боттанарына Улуг аймак негетирини чуулажак, бирги эгелерини кол айтырыштыр оон пенсияларын төлөрүшкө херектелтирер аймак-да болгай. Бола-даа көрүндүр-дөөн амга үеде бөзүн бистин пенсионерлерине эвээш эвес болдуур ийин. А Левтина Президентинин бо Чарык-биле бистин республикадан 16 муң кижи пенсияже үнер апаар-дыр, бистин жамы болза чылда 4000 кижи пенсияже үнер документтерин кылдыр чүве болгай. Ам сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь айларда 16 муң кижи пенсияже үнер документтерин кылдырыштыр, азы эскээр чугаалаарга, ол азы эскээр нормал-дыр ийин. Чүге Кызыл хоорайдан бестин 5 муң ажыг кижи бо сөөлү Чарык ёзуугар пенсияже үнер апаары ол-дур. Арктан 10 ажыг муң кижи— кожуунардан пенсияже үнер. Ыңчанга, шынал-ла, силернин чугаалаанарыныкы, Социал камгала жамынын аймак-дакчаларында чүк улуг-ла чүдүрүлгөн болуу ийин. Ону кыска үеде кылды доо-дур дээш социал камгала черлеринин аймак-дакчалары кызымак аймак, боттарынын даяны болавайн турарын мадаа чугаалап каар боодаан мен.

— Алевтина Сергеевна, пенсияны апрель 30-ге чедир шалың-биле санап турар-дыр. Амгы өскөн шалыны, Сонгу чүкке денештирген шалыны кадан ол пенсияже немей санап кырылат?

— Бир эвес хамааты кижи пенсияже бир дугаар үнүп турар болза, ол кижи пенсияже үнеринин мурнундагы 12 ай дүрүсүндө аймак-дакчалары дугайында бижикти эскеп берип болур. Ол Чарык май 16-да үнгер болгай, а бис оон апрель 30-ге чедир деп турар бис. Ыңчан пенсияны тыссыр хуусаазы — май 16-дан эгелээ. Азы эскээр чугаалаарга, Чарыктын үнгер хүнүндө эгелээри ол. А пенсиянын оон соондагы немей төлөгелери немей төлөгелер дугайында Чарык ёзуугар улугайлар апаар: август 1-ден — 1/15, сентябрьда — 1/30, октябрьда — 1/61 дээш кыскаш.

— Бир эвес пенсияже үнерини талазы-биле шалың бичжин сентябрь 30-ге чедир кыргызга хамаарыштыр интервью кылган.

— Бир эвес пенсияже үнерини талазы-биле шалың бичжин сентябрь 30-ге чедир кыргызга хамаарыштыр интервью кылган.

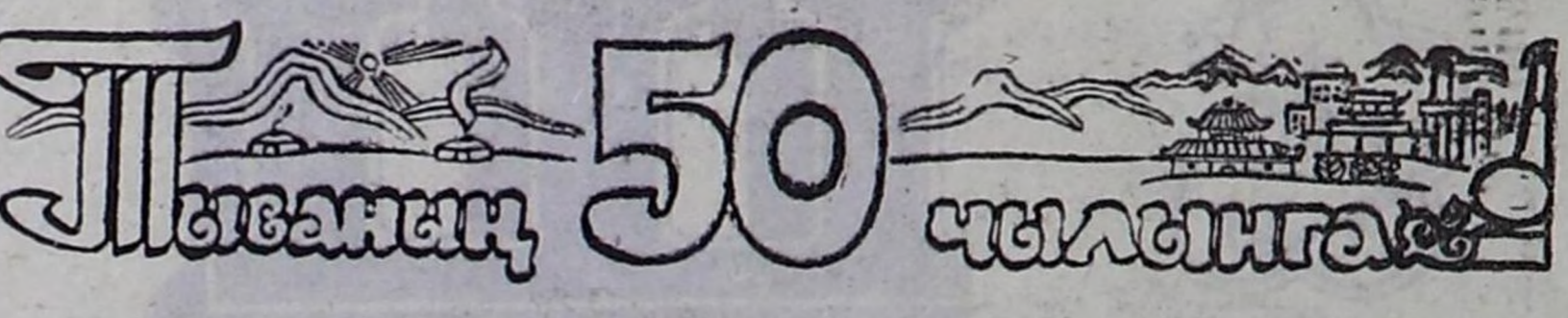
АМЫР-ДЫЖЫН УТТУПКАН

Бис Кызылдын № 9 ортумак школанын 10 «г» класзын бөлүк ада-недери, ажы-төлүстүүн башкыларына байырлаштын таварыштар, силернин солгунулар дам-чыгыштыр ажы-төлүстү кижи кызылдан, өөрдөй турары-биле өөрүп четтиргенини, бисти илеретип, бо чүдүлдү бижидивис.

Оларга уругларыбыс класзын башкызы анык кыска Чечена Алды-ооловна Намзарай, Любовь Салчак Юсуповна, Светлана Чоодуева Шулуу-Маалар, Елизавета Яновна Шаала, Мария Николаевна Донга, Светлана Чоодуева Доржу, Эренмаа Оюновна Самбал болгаш эскелер-даа хамаарыштыр.

Оон аңгыда бистин уругларыбыстын база бир конуг анык башкызы бар. Ол Сары-оол Кара-Салович Мөңгө-дир. Ол республиканын анык туристер станциязынын директорунун оралакчызы. Башкы-висты дугайында моон мурнунда солгунурага база чеге-даа кижи бижип өөрүп четтиргенини илеретип чыгарып номчуп турар бис. Шынал-ла, башкыбыс башкы деп хундүдүг атка төлөтүп, ёзуу-

ООН ДУРЖУЛGAZЫН ӨӨРЕНИП

Парлапта, партия шугумунга ажылдап чораша, республиканын колхоз даргалары, совхозтар директорлары-биле чеге катеп учурашпадым дээр Оларын аразында Бай-Тайга кожууунун «Мурнакчы» колхозунун даргазы Хертек Кудурукпай, Бин-Хем, Улуг-Хем, Таңды кожууунун «Өкө», «Найрал», «Тиндөл» совхозтарынын директору чораш Сергей Хвостов мези сагыжымга артып калган. Олардын кайзы-даа ам бо хүнүнде бистин авыстык чок Дүмөн бойдустан хоой-дурга, ёзуугар назы хары ут-катка, «кызыл-лустай» бергенер. Тыва улустун мындагы үлегер чугаазы бар: «Эки чүве элөп төнмес, чип-пес-даа».

— Турсаз боор бе, турар-ла болгай. Ыңчалза-да ортумак хемчээл эзэрге, шуут аңгы-аңгы болтулар чүве, чангыс ай эвес аан: кыдык хемчээл, ортумак хемчээл дээш-ле бар. Ыңчалза-да ортумак хемчээл барык-ла өспес боор чүве, Сонгу чүк районнарында денештирген Чарыкка-даа хамаарыштыр аларга аан. Оон хемчээлин ол кижинин аң турары шалынын барам-даала тургузар-ла болгай.

— Немелес акша аймак-даа аң турар улус пенсияны канчаар санадым алыр апаарыл?

— Ынаа улуг-ла бергедээш чок чок ийин. Ол немелес аймак-даа турар черинден шалының дугайында бижик эскээр апаар.

— Ындыг-дыр, Алевтина Сергеевна, документал-даа дужааттыг-дыр, а ам кажин пенсияны аң эгелээр боор чүве ирги ала?

— РФ-тин Президентинин ол Чарыктың хамаарыштыр бугу хир-назыны, аймак-даа тааржып турарын ол ёзуугар документал-даа дужааткан хамааттар пенсияны ноябрь айда аң эгелээр болурун. Бистин аймак-даа талазында ол талазы-биле айтырыглары шийтир-ледер турар бис.

— Тываны Кыдык Сонгу чүк районнарынга болгаш оларга денештирген черлерге хамаарыштыр соонда пенсионерлерин амын а турары компенсация акшааңы бербес апаары шын бе деп айтырыгы база салып турар-дыр.

— Ол талазы-биле амдыкында канык-даа өскериге чок ийин. А ноябрь айда канык болурун амын кереле-бээр бис ийиан. Шуут-ла дору-биле моңу чугаалап каар болуу мен: аймак-даа турар пенсионерлерге компенсация акшааң ола хевээр артар ажурат. А аймак-даа турарларга канык боору амдыкында билдирмес, ол үезинде көстү бербес.

— Силерни маңа немей чугаалаар чүнер бар ирги бе?

— Чугаалажып турарымыс Чарык дугайында билдир-мейн турар айтырыглар дык хей: кожуунардан-даа, хоорайлардан-даа чон көз-дөө, телефон-биле-даа айтыры-ларын хейнү салып турар. Ыңчанга мындагы чүдүлдү чугаалап кайн: беш болгаш оон-ола хей уругларыны 8 харга чедир кижиниң хей уругларыны 15 чыл аймак-даа соонда 50 харында пенсияже үнүп болуу турган болай. А ам 2 уругтуң не кижи 50 харында пенсияже үнүп болуу апарган-дыр. Ол ыкшаң, шийт күш-ажык стажы 20 чыл болза, бир эвес Кыдык Сонгу чүк районнарында 12 чылдан эвээш эвес аймак-даа азы ол районнарга денештирген черлерге 17 чылдан эвээш эвес аймак-даа таварыктада 50 харында пенсияже үнүп болуу апарган-да болгай.

— Оон кый билл алза чогуу чүдү — Кыдык Сонгу чүк районнарында денештирген чүве болганда, назы-хар талазы-биле чингелдер тур-бас, а чингелдерини чүге аймактын стажын болгаш уругларынын санын барымаалап талсыр.

— Истериво бергенир дээш чингелдер, Алевтина Сергеевна, силерниң буны-наны маңа турарларын өмүзүңизден өөрүп четтиргени-ниң илеретини чопээр көрүр.

Шуйда оон изи арктан черлер-ле хей. Хамактын мурнунда Дустуг-Хем-Аксы деп черде чайын малдын нарын эзулдү көктү-шкытыг, сулуг тайгаларже баар белдир черинде көвүрүгнү колхозунун улусун эвилед-деп, шептен тургаш, тут-турган. Оон аңгыла, Чаңгыс Терек, Шуй багында чай-ларларже аалдар көкөргө-белен болуун даш көкөргө кадырларны оя-чире казып тургаш, база-ла чоңуну Күжү-биле машина, трактор ооуну үндүргөн Ону чангыс чөп-чурттулары «Кудурукпай орму» джир. «Эки кы-гайга аймак — элөп чипес ал-дар» деп чүве ол-дур.

— Мен-мен ийин — дээр-ге, журналист шала бүзү-ресевейн барган, Барып-барып колхоз даргазы кижи ындагы бөдүң хелтир, улусу-биле кады тараа арыгалап, кургалып турар боорга, ыңчанга.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

— Анык специалистер аймак-даа чедип келирге, оларын элестип алгаш, аймак-даа черин көрүзүп чоруп-тарга. Мен көдээ ажы-агый институту дооскаш, «Мурнакчы» колхозка зоо-техникте чеге бээрине, мени машинага олуртуп алгаш, малчынар кезип чорупкан. Кайда кым деп малчын барыл, канчаар аймак-даа турар кижил, оон кандай талазыны сакшып сал-гаш, суг элбег күзүн хей чер-ле анык дээрини шуштуун чугаалап берип, оларын-биле мени таныштыргаш — деп, амы үеде Кызыл ко-жуунда бойдус камгала ком-мунисттерин даргазы Ш. К. Д. Чаш чугаалап турар.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

— Анык специалистер аймак-даа чедип келирге, оларын элестип алгаш, аймак-даа черин көрүзүп чоруп-тарга. Мен көдээ ажы-агый институту дооскаш, «Мурнакчы» колхозка зоо-техникте чеге бээрине, мени машинага олуртуп алгаш, малчынар кезип чорупкан. Кайда кым деп малчын барыл, канчаар аймак-даа турар кижил, оон кандай талазыны сакшып сал-гаш, суг элбег күзүн хей чер-ле анык дээрини шуштуун чугаалап берип, оларын-биле мени таныштыргаш — деп, амы үеде Кызыл ко-жуунда бойдус камгала ком-мунисттерин даргазы Ш. К. Д. Чаш чугаалап турар.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

— Анык специалистер аймак-даа чедип келирге, оларын элестип алгаш, аймак-даа черин көрүзүп чоруп-тарга. Мен көдээ ажы-агый институту дооскаш, «Мурнакчы» колхозка зоо-техникте чеге бээрине, мени машинага олуртуп алгаш, малчынар кезип чорупкан. Кайда кым деп малчын барыл, канчаар аймак-даа турар кижил, оон кандай талазыны сакшып сал-гаш, суг элбег күзүн хей чер-ле анык дээрини шуштуун чугаалап берип, оларын-биле мени таныштыргаш — деп, амы үеде Кызыл ко-жуунда бойдус камгала ком-мунисттерин даргазы Ш. К. Д. Чаш чугаалап турар.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

— Анык специалистер аймак-даа чедип келирге, оларын элестип алгаш, аймак-даа черин көрүзүп чоруп-тарга. Мен көдээ ажы-агый институту дооскаш, «Мурнакчы» колхозка зоо-техникте чеге бээрине, мени машинага олуртуп алгаш, малчынар кезип чорупкан. Кайда кым деп малчын барыл, канчаар аймак-даа турар кижил, оон кандай талазыны сакшып сал-гаш, суг элбег күзүн хей чер-ле анык дээрини шуштуун чугаалап берип, оларын-биле мени таныштыргаш — деп, амы үеде Кызыл ко-жуунда бойдус камгала ком-мунисттерин даргазы Ш. К. Д. Чаш чугаалап турар.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

— Анык специалистер аймак-даа чедип келирге, оларын элестип алгаш, аймак-даа черин көрүзүп чоруп-тарга. Мен көдээ ажы-агый институту дооскаш, «Мурнакчы» колхозка зоо-техникте чеге бээрине, мени машинага олуртуп алгаш, малчынар кезип чорупкан. Кайда кым деп малчын барыл, канчаар аймак-даа турар кижил, оон кандай талазыны сакшып сал-гаш, суг элбег күзүн хей чер-ле анык дээрини шуштуун чугаалап берип, оларын-биле мени таныштыргаш — деп, амы үеде Кызыл ко-жуунда бойдус камгала ком-мунисттерин даргазы Ш. К. Д. Чаш чугаалап турар.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

— Анык специалистер аймак-даа чедип келирге, оларын элестип алгаш, аймак-даа черин көрүзүп чоруп-тарга. Мен көдээ ажы-агый институту дооскаш, «Мурнакчы» колхозка зоо-техникте чеге бээрине, мени машинага олуртуп алгаш, малчынар кезип чорупкан. Кайда кым деп малчын барыл, канчаар аймак-даа турар кижил, оон кандай талазыны сакшып сал-гаш, суг элбег күзүн хей чер-ле анык дээрини шуштуун чугаалап берип, оларын-биле мени таныштыргаш — деп, амы үеде Кызыл ко-жуунда бойдус камгала ком-мунисттерин даргазы Ш. К. Д. Чаш чугаалап турар.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

— Анык специалистер аймак-даа чедип келирге, оларын элестип алгаш, аймак-даа черин көрүзүп чоруп-тарга. Мен көдээ ажы-агый институту дооскаш, «Мурнакчы» колхозка зоо-техникте чеге бээрине, мени машинага олуртуп алгаш, малчынар кезип чорупкан. Кайда кым деп малчын барыл, канчаар аймак-даа турар кижил, оон кандай талазыны сакшып сал-гаш, суг элбег күзүн хей чер-ле анык дээрини шуштуун чугаалап берип, оларын-биле мени таныштыргаш — деп, амы үеде Кызыл ко-жуунда бойдус камгала ком-мунисттерин даргазы Ш. К. Д. Чаш чугаалап турар.

— Хертек Чудекевичинин кижиңиз мазуунуң дугайында хей-ле чинктерини маңа кирип болуру Оларнын ара-зында мындагы чүдүлдү ма-на кирейн Улуг дээрге ка-ды төрөөн думазыны беш олгу-кызы бүдүң өскүс ар-тарга, ол-бо интернат деп турбайн, шуштуун бажы-дынга тургузуу алгаш, ар-те-мен билгеге чедирип, өг-лөп Ленин ордени. Оон аңгыда Хамак Кудурукпай-биле кады ол черде ачы-төлге ынак болгаш төлөлөрүнүн хей санын уругларын өң-гө, бажынына тургузуу ал-гаш, өөрдип, кижизилип келгенин чоңу эки билер. Обленинни кайы хире ки-жиңизин дугайын Тезли ор-тумак школазынын башкы-зы, шулукчу Светлана Сам-бий-оол эне чыгыс өстөр-биле чугаалап, оларынга кур-гал чедир мөгөйип, оон бо-дунуң өртем-билгеге чедип аларынга Хертек биле Ха-мак Кудурукпайларын ук-турдузгал болганын ка-жан-кезээде сактып, өөрү-шкүзүн илеретип чоурур.

эгелээнин сөөлүндө солуга бижип турганын сакты-дыр мен.

— Кузун тараа, сигенини эжаагаш, доран сугтарга, ойт база үнер, кыжын мал-да дыка эки, а чазын өл-дүшк болуур — деп, ол бижип турду.

— Хертек Кудурукпайны бир онагай шынары — колхозтун девискээринде бу-гу-ле албан черлерин болу-уну — чангыс организм кылдыр санап чорган. Ыңчангаш почта салдыры клуб, библиотека, садыг-магезинин, школаны ол бугу тала-биле деткип, оларга ду-алап чоюан.

— Оон бисте сеткилдинин дугайында мындагы бир фак-тыгы киңгөргө черле солук. Колхозчулар хуу малды ка-дарып деп хуулашап, дүгү-дүжүп алган. Эгелерини тур-гал, өл-бүдөсө каагар, Бир катеп СЭКП райкомунун се-кретары колхозка сургакчы-лап чедип келеш, колхоз даргазынга үжүктүрүп дээш, ону тыппаан. Судгай-суд-гайлы кээрге, хой кадарып чорупкан болган. Дага албан шыкылынын, сөөлүндө Хертек Чудекевичини чемелесеп, чугаалаарга:

— Чон шийтирлеп каан-да, колхоз даргазы мен дээш оларга чангытпас эвес мен, дага — дээрге, се-кретар чопээрешкен. Ба-рып-барып колхоз даргазы кижи элбег кээрге, хой кадарып турган. Бо чүп Ка-йы хире бөдүүн сеткил-дир.

— Хертек Чудекевичи Ку-дуркпайнын өөрдүгү чоңу менге ногаан шивини база амыг черин чараш үнүжү талды, ховунуң хараганын тарып каан, баштайгы үеде оларын үрүлдүп сугтаргы тургандаан ам олар дам-залдып, бырыккан. Чонуга алдардып, ачылы ол кижи-нин эртен оруу деп, яштар-тында, оон өөрдүүн үнүп, ону каастап турар. Хундүт-кел ол-дур.

— Х. Кудурукпай хөөрем чок-ка чугаалаарга, Тываның көдээ ажал-агыйынын тоо-кузуге алдып үкүктөр-биле адын бижилер кижилерин тарып бирээш. Оон дуржулгазы бижини бистин хундүлдү сорулганын, хуулаэтин деп болаар мен.

— Хертек Чудекевичинин аймак, амдыралды дугайында чогоалык Салчак Мөңгө-дир чагаал бижип турар деп чугаа бар. Дүрүлээр-ле болза деп, болум хумма ол чогоалыктын үлү-биле ли-лар-ай мен. Чүге мен эвес, харып хей кижиниң эл-лээ, күчүлү ында боор ийин.

Иван РЕЛИК-СЕНГИ.

ЧЕР ЧЕМГЕРЕР БОЛГАЙ

Кама Хертековна Банзай — Бурятияны көдээ ажы-агый институту дооскан, Эркин, Тес-Хем кожуунарнын совхозтарында 27 чыл агрономнаан. Ол бо хүнүнде Эркин кожуун чангырганын көдээ ажы-агый эргелениң кол агроному, бистин солгунуң корреспондентин агроном-биле ужуражып чугаалашкан, кожуунда чер ажы-агый сайымаары талазы-биле аң чорудуп турар чамдык чүдүлдерин билдирилди.

— Бо чылдын тарааның дүжүдүн чидирг чок ажаап аларының талазы-биле каныг хемчегер алдыны турарыла, Кама Хертековна? — 4400 гектар черге та-рылганы чоруткан бис. 2400

Эртен чылым 1 гектар

Нина КАЖИН болгаш шулупу он беш ада-не ат салган.

Сылдыстарнын сымыраны

Алексей Кара-Салович Тэвекти бистин номчулалары билер. Моон мурунда астрология талазын...

Кийн төрөлгөттөн төөгүзүлөн алгач көрөт, буруну уден бээр сарыламы кийн бурзуан ону долганар турар октаргы сонургаалы...

Биздин календарыбыз бээриинге, амгы уде бугу дегейде непертерге аларган Чөөн чүк улустарнын 60 чыл эргилдеди...

Чөөн чүктүн 5 эргилдеги 12 жылдан тургустунан зодияк (эзоо-дирин амытан эстер уткалыг) календарын сайгарып билери киндегэ бөдүүн эвес...

Угаан-сарыламы чорук колдап турар. АБТ — караккызы хөй ажылдарын негээр, политикада алгышкыр...

1900 — 31.01 — демир 1912 — 18.02 — сүт 1924 — 5.02 — ыяш 1936 — 24.01 — от 1948 — 10.02 — чер 1960 — 28.01 — демир

1901 — 19.02 — демир 1913 — 6.02 — сүт 1925 — 24.01 — ыяш 1937 — 11.02 — от 1949 — 29.01 — чер 1961 — 15.02 — демир

1903 — 29.01 — сүт 1915 — 14.02 — ыяш 1927 — 2.02 — от 1939 — 19.02 — чер 1951 — 6.02 — демир 1963 — 25.01 — сүт 1975 — 11.02 — ыяш 1987 — 29.01 — от 1999 — 16.02 — чер

1904 — 16.02 — ыяш 1916 — 3.02 — от 1928 — 31.01 — чер 1940 — 8.02 — демир 1952 — 27.01 — сүт 1964 — 13.02 — ыяш 1976 — 31.01 — от 1988 — 12.02 — чер 2000 — 5.02 — демир

1905 — 4.02 — ыяш 1917 — 23.01 — от 1929 — 10.02 — чер 1941 — 27.01 — демир 1953 — 14.02 — сүт 1965 — 2.02 — ыяш 1977 — 18.02 — от 1989 — 6.02 — чер

1907 — 13.02 — от 1919 — 1.02 — чер 1931 — 17.02 — демир 1943 — 5.02 — сүт 1955 — 24.01 — ыяш 1967 — 9.02 — от 1979 — 28.01 — чер 1991 — 15.02 — демир

1908 — 2.02 — чер 1920 — 20.02 — демир 1932 — 6.02 — сүт 1944 — 25.01 — ыяш 1956 — 12.02 — от 1968 — 30.01 — чер 1980 — 16.02 — демир 1992 — 4.02 — сүт

1909 — 22.01 — чер 1921 — 8.02 — демир 1933 — 26.01 — сүт 1945 — 13.02 — ыяш

1957 — 31.01 — от 1969 — 17.02 — чер 1981 — 5.02 — демир 1993 — 23.01 — сүт

1910 — 10.02 — демир 1922 — 28.01 — сүт 1934 — 14.02 — ыяш 1946 — 2.02 — от 1958 — 18.02 — чер 1970 — 6.02 — демир 1982 — 25.01 — сүт 1994 — 11.02 — ыяш

1911 — 30.01 — демир 1923 — 16.02 — сүт 1935 — 4.02 — ыяш 1947 — 22.01 — от 1959 — 8.02 — чер 1971 — 27.01 — демир 1983 — 13.02 — сүт 1995 — 31.01 — ыяш

1912 — 18.02 — сүт 1924 — 5.02 — ыяш 1936 — 24.01 — от 1948 — 10.02 — чер 1960 — 28.01 — демир

1913 — 6.02 — сүт 1925 — 24.01 — ыяш 1937 — 11.02 — от 1949 — 29.01 — чер 1961 — 15.02 — демир

1914 — 26.01 — ыяш 1926 — 13.02 — от 1938 — 31.01 — чер 1950 — 17.02 — демир 1962 — 5.02 — сүт 1974 — 15.02 — сүт 1986 — 9.02 — от 1998 — 28.01 — чер

1915 — 14.02 — ыяш 1927 — 2.02 — от 1939 — 19.02 — чер 1951 — 6.02 — демир 1963 — 25.01 — сүт 1975 — 11.02 — ыяш 1987 — 29.01 — от 1999 — 16.02 — чер

1916 — 3.02 — от 1928 — 31.01 — чер 1940 — 8.02 — демир 1952 — 27.01 — сүт 1964 — 13.02 — ыяш 1976 — 31.01 — от 1988 — 12.02 — чер 2000 — 5.02 — демир

1917 — 23.01 — от 1929 — 10.02 — чер 1941 — 27.01 — демир 1953 — 14.02 — сүт 1965 — 2.02 — ыяш 1977 — 18.02 — от 1989 — 6.02 — чер

1918 — 11.02 — от 1930 — 30.01 — демир 1942 — 15.02 — сүт 1954 — 3.02 — ыяш 1966 — 21.01 — от 1978 — 7.02 — чер 1990 — 27.01 — демир

Делегейин диптеринден

ПАРЛАМЕНТ ДЫШТА-НЫЛГАЗЫ ДООЗУЛГАН МОСКВА. Россияда парламент дыштанылгазы доо-зуган болгаш дүүн — сре-дада Федерация Хуралы...

Россиан Президентизи эдэекки палатага хоойду-дуга ийнитилгези кылдыр элден хой хоойду төлөвил-дерине чугалажып көөрү-биле кириер деп турар...

КүСКУ СЕССИЯ ПАРИЖ. Европа Чөвүл-дөзүлгөсү Күскү Сессиясы октябрь 3-те Страсбургта амытанган...

РОССИЯДА КАПИТАЛИЗМИН БАЙДАЛЫ НЬЮ-Йорк Россияда ка-питализм амдызында үй-балай, бидинмес байдала...

МУСЛЬМАННАРНЫ ОЙТУР ПАЛКАН БЕЛГРАД. Босниядагы сербтерин шериглери Са-раевонч муруну талазына дагып районнарда мусуль-ман шериглерин шаап хал-лашканын ойтур папкан...

ЯПОН ИМПЕРАТОР ГФР-де БОНН. Ийн хонук бурун-гаар Япониянын императо-ру Акихитоон болгаш оон кадайынын самолету Токко-дан ужуп унегеш, Майлаа Фрэнкфуртун аэропортуна кээп хонупкан...

Оол төртүтүңзе, арай ту-рамкы ажы-чанын, а кыс төртүтүңзе, салым-чолу ша-ла калды. Чыдан, Аът чыл-дыг кижилерин судле ху-ду а Мечи, Дагаа чылдыг кижилер бо хун оварымча эвес болуп болза эми. Хун — Веси (Дензи) бөдүүн, олар чыдаганга, а Мечи, Дагаа чылдыг кижилер бо хун оварымча эвес болуп болза эми. Хун — Веси (Дензи) бөдүүн, олар чыдаганга, а Мечи, Дагаа чылдыг кижилер бо хун оварымча эвес болуп болза эми.

Октябрь 12 — среда, ай-нын 8 чазы, 9 кылаз мен-диги. салгы соодалдыг, ак-сарылар хой хуну. Айнын 8 чазы — Эми бурганын хуну болуп. Бо хун кижилерин кылаз эки-да, ба-гай-лаа ажал-херектери 100 катар күштелип, Кылдын-ган чыгыста бунга херек-чүс бунга декекче, эки кижинин чүс кара нүгүмү аалды, сонгу назын эки чылагалыг болуп. Чангыс-ла бак үлгелдиг кылгар-ла чүс кара нүгүл-бачыт болуп арбыдаар. Тос кызыл мендинин хунунде назын узадыр номчулгалар чагып, ажал-херектерин шуудалыр эзулалда кылып, бунунга ажал-үлүе кылып. Дуган, Хүрээ тудуун кылырныга, аза-четкер базарына эи-хун. Чорук чорбас, чер бол-гаш дүжүк-биле холбавлыг ажилдар кылбас, хеп быш-пас, куда дүжүрбөс.

эм-тан кылдырныга, өре то-лозунга, өре негээринге, көкөргөңгө, кудук казар бол-зас багай. Хой, Мечи, Дагаа чылдыг-ларнын — судле хуну, а Пар, Тоолай чылдыгларнын оварымчалыг болуп умур-ду хуну Оол төртүтүңзе, үзүн назылдыг, өргө-бууде элээл. Бай-шыркак болуп Кыс төртүтүңзе — калкышты-дыкче кичээңгей салыр бол-за эки. Баш дугу кээр бол-за бугу талазы-биле байыыр, а мал кыгырты болза, бун-кекчи, кезир. Хун зодияк-тың Веси (Дензи) бөдүүнде, а Ай — Скорионга. Бо хун-нун ажал-херекче бөдүмчел-лиг эвес эези — эртенгинин 9-дан 11 шак болуп.

Октябрь 10 — понедел-ей, айнын 6 чазы, 2 кара мендиги, даг соодалдыг, са-рыгымаар чылдыг хуну. Бу-л-кекчи кыгыртынынга, эм кылырныга, оран-таңдыг, бурганнар чалбарып кы-лырныга, хойткан тыгинеге, кедир алгырыга, дайзынча-база азы-шубусту чаыкы-тырарына, кара көрүнүгү-гө, тазас чагып, нога тазы-рынынга, эт-херексел бу-лдуруп, ому салым-саарыны-га таарымчалыг. Бодунун эт-херексел, мал-маганын өс-көзү бербес. Ырак орүкче айттынынга, чап хеп ке-ринеге, хеме-сал кылырчы-га, көүрүгү ыш дээрбе ту-ларныга, ханнап эмээрини-ге, бузар-казар ажилларга, омонкшылга, човулан өс-көзү үлгө, өр-хөбөжөмүнүн чорунга таарымча чок. Оол уруг төртүтүңзе бай-шыркак чуртталга, ынала-за сатыш-сеткилиг арыс эвес болуп болза Кис үлгү тө-ртүтүңзе, эвилен элдек, уяң-

Кустуң адак көк ыт айы

Октябрь 6 — четверг, ай-нын 1 чазы, 6 ак мендиги, до-к соодалдыг, кеску-мээр инек хуну. Эртем-ном өөөрер, чорук калыр, эм чаалаар, ат-хоренин көүвө-дир, булунгы хуле-херекче таарымчалыг. Чер ажилын эгелээринге, ырак орүкче айттынынга, кудук казар-нынга, ыш тарыбарына эки, Нүгүл-бачыт аралдырды, удуг башкыларга мөгөңип болуп. Хир-чанын, бузул-бужардыг черлеге чоокшу-лаваз болза эки. Көкүлү бол-уп. Мал-маган садырынга, бажык багачт тударына, ус-дарган ажилдарына, черде оңдарлар болгаш уттар ду-лабарына, аза-четкер база-рына таарымчалыг. Пар, Тоолай чылдыг кижилерин маг-бөдүүн камгалыкы куштеринин тенгилээри — судле хун, а Инек, Улу, Хой, Ыт чылдыглар бо хун-де ас-дыл, алгыш-кырыш үндөүрөгү, оварымчалыг болуп болза эки. Келин ал-за, күчү-нүштүг оол үрүг бо-жүвү, Оол-даа, кыс-лаа үрүг төртүтүңзе, эки кижилер бо-луп. Сүрээ үндөбөс, ном номчуптас, бурган-чүздөн да-гырып, бажык-багачт та-ваан салырын, мөчөөн кижини-ни ажилын кылдырын шег-лээр. Баш дугу кезип, ча-заар болза, назын кыска-лаар. Мал кыгыртыга оор-скак алып, ал-арастанга таарымчалыг болуп, багар. Хун зодияктын Веси (Ден-зи) деп сылдыстар бөдүүн-де — кижилерин аажы-

Астрология календары

Кижинин чүс кара нүгүмү аалды, сонгу назын эки чылагалыг болуп. Чангыс-ла бак үлгелдиг кылгар-ла чүс кара нүгүл-бачыт болуп арбыдаар. Тос кызыл мендинин хунунде назын узадыр номчулгалар чагып, ажал-херектерин шуудалыр эзулалда кылып, бунунга ажал-үлүе кылып. Дуган, Хүрээ тудуун кылырныга, аза-четкер базарына эи-хун. Чорук чорбас, чер бол-гаш дүжүк-биле холбавлыг ажилдар кылбас, хеп быш-пас, куда дүжүрбөс. Эт-сеп кылып бугдурениге, бун-кекчи кыгырты-рынга, үжүк-бужикче бол-гаш чүрагай эртемни өө-рини эгелээрине, боттуу ху-ду үлүе-херек бугдурениге таарымчалыг. Лама са-гыл хулээп алгырынга, ка-дыг-дошкун үлүе-херекче, омонкшылдагы таарымча чок. Сүг сүереге ооздыг. Ке-лин алза, кыс уругулуг бо-луп. Оол төртүтүңзе, надык-шыгыкче кичээңгей салыр болза эки, а кыс төртүтүңзе, чараш сыныг болуп. Сагыл бөзүңге, ханнап эмээрин-ге, шериг чып-бөлеринге, мөңдөкүл-чыгырынга, ху-даларына таарымча чок. Күске, Хаан чылдыг кижилерин судле хуну, а Чы-дан, Аът чылдыгларга — оварымча хуну. Кодак баш-тыныг ыдыктыг мал кыгы-рас, баш дугу кезеге, на-зын узар, Хунун бөдүм-челиг эвес эези — 19-дан 21 шакка чедир бол-

Тываның Россияга каттышканының 50 чылынга ӨӨРЕДИЛГЕ: көдүрлүүшкүннер, чидириглер, катап хөнүүшкүн

Эге сөс орнунга

Мен бо кыска чүүлге улус өөредилгезинин эртен төөгүзүңге, амгы байдалыңга-даа хамаарыштыр бижип тура, эжен-эмжек сан ба-рымдаалар, төөгүлүг болушкуннар касканнавай, а чүгө үжөн чылдарда чоңуң үжүк-бижикке канчаар өөренип турганың база баштайгы тыва алфавиттин (Лопсан-Чимит ламаның) салым-чолун каксы айтыш, СССР үезинде кандыг чидириглерниң база өскүрдүргүсларыг болуушканын кезек доктаагыч, сөөлү беш чылдарда канчаар эде тургустунуп, катап хөнүп эгелээниңиң дугайында билир шаам-биле чугаа-

лаар бодаан мен. Улус өөредилгези бодунуң эртен төөгүзүңде дора дие уш улуг эргилде таварышкан деп санаар мен. Ол болза, бирээде, ТАР үези бо-лгаш үжөн чылдарда нацио-нал бижикти чогадып тур-гусканы. Ийде, ТАР-ның СССР-ге каттышкан соонда азы совет үеде улус өөредилгези демократиялыг, чылдардан эгелеп улус өөредилгезинде демократиялыг улусуу педагогикаже уг-лавышкын, шийтирилг ба-зымы.

Бирги үе-чада

Кандыг-даа чүве эгелиг бодаш төңчүлдү болгай, Ынчанга баштай ТАР үезинде улус өөредилгезин алымы, Тывага улус өөредилгезинге ол үеде кол сорулгазы — бижик билбес чорукту узут-каары (ликбес), алып эрте-ри турган. Эртемден Ю. Л. Арачынын сактып чугаа-лааны-биле, ыңдыг үе 1932-1940 чылдарга она-жыр, Ынчан чон чылааг шкөөлазынга болгаш эге чада (1-4 кл) шкөөларынга өө-ренип турган. Уениң онзагай байдалы — чоңуң үжүк-бижикке, эртем-биликке, чаа чүгө келергей сундуулу, чүткүлдүү, ылаңгыя 1930 чылда национал бижикти чо-гадып тургусканы-биле чо-ңун бот-идеикениңиң дээди чадага чедип турганы болур. Кижилер саазы, караңдык-чидириглеринге чалың-май, калбак ыштарын, ап-тара-хааржак астарын ажы-лап, оларны үс-биле чап, кырылче худ бызап аап, «чар-ты чүгүр-биле» бижип тур-ганын. Чангыс караңдык үш-дөрт өдүрүң, чангыс ама саазыны ортуздунд диле кезип, улежиң ап чораннар.

«Х А А К» АБТТЫГ ООЛ

Алдың хүнүң хереди деп, Аяс чырың хүлүмзүң Арын шыпкан, денгүр оолдуң «Акый, эки» дигер эрчи. Чаптангың оол хапыл чоруй Чавым орта тура дүшкөң, Чарың калган чыткан хаакты Чавыдактап, аттаңыпты. Кудумчусу куду алаң Кургат хаакты кымчылаңы Күрүк джиңи көргөңдиг, Күшталдырың чоруй барды.

НИКОЛАЙ ШИРИН-ООЛ. Кыял хоорай.

ЫТ-КАТТЫГ

Аав дедир салгын каккан Анмаарынын чырык кирбес өрээлиңге Эмвиг күжүң камгалан Эргеледи дискилээңиң кадырың аар Эдим изиң, чедүргөңдө СМ-тан бодур ит-капым Сарлык судув холуксаалааш, Саарың тургаш, хайыңдырштар. Аяк иштиң иштер меп, Артыңда-ла чыгыш дээр мен. Шыдал-күжүң немежиң көр Шырай-арым долбанналар. Ылай чаштан ижин ескен Ыт-каттыг авам шайың Акшый берген азынмыда Ам-даа сактып келир-дир мен.

СЕРЕН БУРБУ. Өвүр кожуу.

МЭЭН ХЕМИМ

Мөөн хемим Эрмиттер чечек шуглаан. Мөөн хемим Эрмиттер балык долган. Мөөн хемим Пөжү, дыды, чодураазы Менди эрэн Перук кыс дег маажым турар. Мөөн хемим Чажыдан-на ынакшыдым. Мөөн хемим Чалды шаамдан чоргааралым.

МЭЭН ХЕМИМ

Мөөн хемим Атам биле авам ышкаш Менээ эргим Ачы-буян чыдыг окуу. Мөөн хемим Ындын-хонум арыг чал-гы. Мөөн хемим Ынакшылым изиг көзү. Мөөн хемим Ыптангыш кезээ шагиз Менээ тудуш Ыпанаштыг күчү-күжүм.

АЛЕФТИНА ОНДАР. Барың Хемчик кожуу.

КЫЗЫЛ ХОСРАЙ, Красноармейская, 100. Индекс 667000

Эртен неделяда Кызыл-дың садыг-саарылга техника кумунага Делегейин башкылар хүнүңе, бо чылын чаа ажылдап келген башкылар хүлээп алганыңа база хоочун башкы Елизавета Иргитовна Даргаттын тех-никумда ажылдаа-ла 25 чыл болган оюнга турскаат-кап уш дакпыр байырдал бо-луп эртен. Ол хүн техникумну башкыларың-даа, студентте-риниң-даа, сагыш-сеткили көдүрүшкүңүң, байыр-ланчыл байдалың кирил келген кижини чайгаар хаара туду бээр. Башкылар байырдалы дээрге парта артыңа олуруп, үжүк-бижик өөренип бол-гаш оон-даа ылай эртем чедиң ап келген кижү буру-дунге хамаарыш байыр-дан-ла болгай. Бо байырдал чыңаар онзалал демгелеп турарың улугу-даа ында турган боор.

альфавидни) сегирип иң, ону бүтү тала шийчел, чедер-тепезин айтып, херекчок болза «хей-дир» деп, херекчок болза, ылаң сайырадып, хөгжүткү деп. Ол ышкын, ты-ва интеллигентиниң хоочун-нарын ам-даа «башкы» деп сактып, хүндүлөп чоруу-ру, шынал-ла, Тывага, оң эртем-культуразынын, дылы-ны, уран чогаалының сай-зырал-хөгжүлдээне кыл-гамчык салышкыны кыл-ган эзулур чырыкчы кижи Александр Адольфович Пальмбахтын бодунуң үезинде ук ажылды чүгө дөткө-вейи барганы база элдеп. Азы эртем оруунче баштай-гы базымы кылып турган анык эртемден боду тускай эртем ажылды болурун кү-зөөн бе азы ол үеде шажын-чүдүлгеге улур келергей сур-таалды хайлыг салдырып сымдак болган бе? Шын, тыва национал алфавитин шүүт дорт автору эвезе-чаа, тыва национал бижикти чо-гадып тургусканың эң кол кижиги чүгө А. Пальмбах бо-луп турганың ТДЛТЭШНИ-ниң «Эртем демделдериниң» 9 дугаар үндүрүлгезинде (ар. 360) дыка чүгү-лүлдөп, айтып бижээңи. Пальмбахтын бодунуң тыва бижик дугайында диссерта-циязында Лопсан-Чимиттин алфавитин шүүт база буруу шалпаан, а ытпа тыва дыл-дың үнериниң составын шын эвез тургузул, шын би-жилгениң дүрүмнерин өске латин бижиктиг чоннарың алфавиттеринден тыва дыл-че ол олчаан ходалгап ший-читкен деп айткан.

Эртемнер академиязың корреспондент-кеңигүү, су-ратлыг тюрколог С. Е. Ма-лов болгаш эртемден Поппе олар таныкчыл көргөш, ук ажылды эртем улуг-уткалыг деп үнелеп, оң автору Ын-чиргачче чалаан турган. Ын-чалаа-даа Лопсан-Чимит ка-дыкшылың байдалы-биле ынаар чедиң шыдавын айтыкан тускай чаганы эр-темденерге чоруткан. Оон-биле Лопсан-Чимиттиң акы-лыңың чырыкче үнүп, ам-ды-дыралга боттаны өөренип кордады өскүндүргөн.

Мында төөгү, дык эртем-денериниң таланыңдан үе шийтирилеп болгу деп элзеп хөй чүүлдер бар. Бирээде, ты-ва бижикти эң баштай чога-дып тургускан Лопсан-Чи-миттин намдар-төгүзүң, эр-тем-билиңиң (шажының, ха-мааты-даа ылаңгыя европе-ий дилдарга хамаарыштар), чогадыкчы эртем-чоруду-газын эзулур эртем денелер-ге шийчел көрө. Ийде, Лопсан-Чимиттин боолалың шийтиргениң боттук чү-лааганары чогуң чү ооол турарын, контрреволюсчу херек бе азы күрүңге улур суртаал дээр бе? Бир эвес шам үндөңүн чок болза, ол дээр өлүктөн алгы хама-ты Лопсан-Чимиттиң чаагай ат-алдарын катап тургузары база бир айтырыг. Уште, эр-темен лама Лопсан-Чимит тыва национал бижикти чо-гадып тургускан (сомалан эвез) эң баштайгы автор дээрзин эртем эзуу-өлгө тоон көрүп, оон автор эрге-зин катап тургузуп болбас бе? Ол болгаш оң эки Се-везиң дээрин чүү кижиги? (Н. Сердобовтун «Тыва на-циянын тургустунганың төөгүзүңде», (арын 434) «Севезиң дээрин бо ажыла-база кирип турган дээр. Ол ышкын, тыва алфавитти 1928 чылда чогадып каан турда-ла, Тывага ий чыл соннап, чүгө 1930 чылда чыйының-да келген эртем экспедиция-зы (Москвадан) белен ажыл-ды канчал соңуурап, хандыр өөренип көрөйиң барганың? (Ук экспедицияны алыс со-рулгазы Тывага национал бижикти тургузарыңа дуза кадар чүве болганда аан). Черле ынаш оларын ажыл-дарында Лопсан-Чимит дугайында кандыг-бир медээ азы үнелер берген чүдүр бер бе? Ол үеде ат-сураа-даа ы-наар анык эртемден ПАЛЬМБАХ Лопсан-Чимит-тин акылың эки билер тур-ганы оң эртем ады камга-лаан диссертациязыңдан, би-жиң турган чүдүрлеринде (статьялар) билдинип турар-дыг. Кижү бодаларга, логика-даа эзулар аларга, үжүк-бижикти тургузарыңа дуза-лаар (шүүт тургузар эвез, дузаалар Ч. Ч.) сорулгазы келген эртем экспедиция хамыктын мурунда белен ажылды Лопсан-Чимиттин

ача программалары болгаш өөредилге номнарын чога-дып тургузуп эгелөөнер, Оларга сөөлү чылдарда эзу-лур эртем-методиктиг ден-нелге С. Ч. Шулуунуң, Е. И. Коптеваның, Х. С. Алдын-оолдун, А. Ч. Кунааның, К. Х. Орзуна ажыдары — өөредилге номнары, методик-ти ажыдары немешкен.

Ам харын Бүгүнүң өөредилге боттандырып болу-рунча эртем-методиктиг ар-ганаары, ном-лентер курла-выры дыка четчеленип кел-ген, Ынчалза-даа ол үеде арааттар сууржук амдыралче долузу-биле кирбээ, олар-ның хөй кезин көшкүн хер-вээр туруп турла, ук алты-рыңа шийтирилээр барык-да боттанмак чыгыш турган. Тургустунган байдалан иш-чүдүлгеге улур келергей сур-таалды хайлыг салдырып сымдак болган бе? Шын, тыва национал алфавитин шүүт дорт автору эвезе-чаа, тыва национал бижикти чо-гадып тургусканың эң кол кижиги чүгө А. Пальмбах бо-луп турганың ТДЛТЭШНИ-ниң «Эртем демделдериниң» 9 дугаар үндүрүлгезинде (ар. 360) дыка чүгү-лүлдөп, айтып бижээңи.

Пальмбахтын бодунуң тыва бижик дугайында диссерта-циязында Лопсан-Чимиттин алфавитин шүүт база буруу шалпаан, а ытпа тыва дыл-дың үнериниң составын шын эвез тургузул, шын би-жилгениң дүрүмнерин өске латин бижиктиг чоннарың алфавиттеринден тыва дыл-че ол олчаан ходалгап ший-читкен деп айткан.

Ынчалза-даа чырык төөгү, чаагай херек тутундурбаан. 1989 чылда Тыванга база бир хүндүткелдиг хоочунна-рынн бирезиң, очулдурукчу (моол дылдан тыва дылче) К. Д. Арачаның Лопсан-Чимиттин номунун дугайың ча-дүүл «Шын» солуңа ың-ген болгаш ук айтырыг ка-тап көдүртүп, башкылар-ның, журналистерниң, чер-ле хөй-нииниң соңуурагын көдүргөн. Ынчалза-даа сөөлүг улуг сек ам-даа саалың-маан.

Тыва национал үжүк-би-жикти тургузарың баш-тайгы шенделер болур, ты-ва кижиниң чогааткан алфа-видиниң салым-чолу ыңдыг болган. Ынчалза-даа чангыс бо нжеткен бенин тывалар бот-догуннаан курунелгип апаргаш, бот-тускыйлаң на-ционал үжүк-бижиктиг болу-рунче чүткүп, анын-буру окумдары, аргалары дилеп тип турганы илдек-дир. Ол дугайын даразында сан-чу-рагайлар база көргүзүп ту-рар, бир эвес 1930-1931 чылдарда ортумак болгаш дээди эртемниң башкылар чүгө 13 турган болза, он чыл өрткөндө азы 1940-1941 чылдарда башкылар саны 145 четкен.

Ийги үе-чада

Ийги үе-чада 1944-1989 чылдарга азы Тываның СССР-ге каттыжып киргенинде эгелээңи. Ынчан кол сорулга — бүгүнүң өөредилге боттандырыгы. Уениң онзагай байдалы болза, өзүп-мандып орган интелли-гентиниң культура-чыры-дышкың акжылы уштап-баштай бергени. Шак ыш-чалдыр салым-чаяаның баш-дыр, чогаалчылар М. Д. Биче-оол, Л. В. Чадамба, С. А. Сарыг-оол, М. Самба-Лондуп, профессор А. А. Пальмбах баштады Москва-ны эртемденери-биле кады демнежип туруп, эге класс-тардан чеди кластарга чедир

жип турза-лаа) ылаңгыя ты-ва национал шкөөларга ты-ва дыл болгаш литература кичээлдерин неделяда 2-3 шактарга чедир кызырып, Тыва төөгүзүн школа про-граммалардан шуут казан. Ындыг байдаллар турда, ортумак шкөөларны доо-зукчулары тыва чоңунун дыйын, төөгүзүн, улусчу укурларының дугайында каймын-лаа билеп алар ар-газы чок боол, ада-өгбедери-нин төөгүзүндө, бурун куль-туразыңдан, эзу-чачыңдырып ынаалдыр азып чыдып каан турганнар.

Ушкү үе-чада, чаа агым

Тыва улус өөредилгезинин системазынга элзеп чар-ытпаалар азы бир азынын эргилдес, оон баштайгы ил-демлектери 80 чылдары сөөлүрдө (1989 ч.) көс-түл кээп, тозан чылдан баштайгы базымы кылып, бо хүннерде дилым-биле бурунгаарлап кирипкен. Өө-редилге-кичирилде хер-вээр демократиялыг эге-рээңи. А ол дээрге моон мурунда турганы дег ад-министративтиг албадалдан, арта басып болбас яныз-буру айтышкыңнардан ал-бан бижиктери — инст-руциялардан кижилерни хос-талы бергени болгаш сөөлүг үеде кады ажылдажылганың педагогиказын улам ыңай хөгжүп, сайзырап келгенини херечизи болган. Бо-луну херезинге бердигиниңки, бот-боттарыңа бүзүржир, школа, уруглар, өг-бүлө эзу-лур тудуш харылазың ажылдар ыңдыг ажыл-чору-дуганың школа амдыра-лыңга доктаап бергени ол.

Ындыг чаарткыч базымче Кызылдың № 9 болгаш 5 дугаар шкөөлары 4-5 чылдар орунгары кирилкенир. Ылаңгыя 9 дугаар школа улусчу педагогиканы бай-лак дуржулгазын чортуу ажылдагышаан, амгы үениң чидиг айтырыгларыңды би-рээңи болур экологтуг ки-жиңилгени бодунуң шкөөла-зынча нестердени эгелээңи. 9 дугаар школа ыңчалдыр «Болдуз болгаш улусчу пе-дагогика» углавышкының шкөөла-гимназия кылдыр эде тургустунган. Дешилгелеш шак ол арганы Сүт-Хөдүң Бора-Тайга шкөөлазы база шийгээниң ап, Шамбалың, Азас, Кызыл-Даг, Самагал-дай долу эвес ортумак шкөө-лалары, (бот-тускыйлаң элзеп) өске углавышкыңнар-лаа бол, билилдиң ажы-лап эгелээңи. Но орунту ший-лип алган шкөөлар ботта-рыны-биле ынаалдыр бир азынның өөредилге рефор-масын кылганнар. Экспер-менттер (шенделер) оң ду-дуну сорулгазыңа чет-кен-чөтөөн-даа болза, бир-ле чаа чүвениң кестир кел-гени тодалар. Ол дээрге башкылашкының ар-гана мергежилиң чогадыкчы бот-тивыңгыр болгаш хостуг болу бергени болур.

Шак ыначалдыр улус өө-редилгезинге демократтыг чорудуулар хажыттынып, эми эрттир төңүлдүг эге-рээңи, ыңдыг чорук чүгө «Москваже көөр» чорукту тывалдырган болгаш хениз-ле чүве уюн «өтпөң» док-таал-саавырлар, инструкция-айтышкыңнар манаар чор-рукка чедирген. Кедергей төңүлдүг улус өөредилге-зинге бюрократизмниң тып-тарыңа өмөөржиле болур, национал өөредилгениң ий-ги черже ап октап, (саазын кырыңга «национал өөредил-ге», «национал школа» ди-

амдыралдан ам корун чор бис, чоңга үстүргөн сымган кандыг-даа эге-рээңиң болгаш реформа, бир эвес ол алаалдан өрү дөткөмчени албас болза, амдыралга каянда-лаа боттанмас, ара үстүр.

Бөгүңү шкөөлада чога-дыкчы чорук, өөреникче бүүрел болгаш кады ажыл-дажыкта башкылашкының нарын ажылыңың уг-дун, укур-утказы болу берген.

Чулдум Чап. Хоочун башкы.

Эки кижилер дугайында

Елизавета Иргитовна Дар-гатка турскааткан кезээ болган. Елизавета Иргито-ва Новосибирскийн сагып институтун дооскан доран манаа ажылдап келгеш, эр-тен 25 чыл дургузунда бүгү күжүң, чедиң алган билг-мергежилни анык салгалга ламыдып бээр буныңг ажыла турскаадып келген. Елизавета Иргитовна тех-никумда хөй чылда ажылдап келген эң хоочун башкы. Тех-никумну администрациязы, башкы эштери, өөреникчи-лери оон ам-даа чедиңки-ниң ажыларын күзеп, моон

Чаа-Хөд суурла чурттап турар хүндүлүг ававыс, башкы угбавыс Хандыямаа Түүшүна ЧЫМБАГА башкылар хүнү-биле база 55 харлааны-биле изиг байрың чедирит туп бис. Ол үш уруун бут кырыңга тургузуп база өөреник-челери азы ышмаккай ажылап, оларга бижыг билиңи берип турар. Аңаа азы кезин болгаш ажылга чедиш-кениңиң, үр чылдарда бистин араваска чуртаарын күзедивис.

Уруглары, дуңмалары, төрөлери

Бистин ававыс Десий-оол Лопсанович ХОМУШКУ бо чылдың октябрь 11-де 62 харлаан. Ол бүгү назынында, он сес хардан эгелээңи. Тыванга кокуунарыңга, ылаңгыя Ван-Тайгага, Кызыл кокуунга, «Тилелге» совхозка саң-Хөө органыңиңг ажылдап, бодуну хүлээлгезин кезээде «ак сеткил» күзедип, шаңнал-макталдыг бооп келген. Ол бодунуң белен эвес албан-хүлээлгезин күсеттишаан, бист-терин, алды кыс, бир оол, чеди кижини өстүрүп, кижил-кен. Ол бо хүннерде төлөңгү дыштанылаа-даа болза бистрини болгаш уругларың-даа ажа-төдөрениңе хүн-бүрү сагыш салып, амдыралдың арга-дуржулгазын айттып берип, дузалал чорур. Ынак ававысты төртүтүңүн хүнүн таварыштыр бистер аңаа «Шын» солуну ламчыштыр чүрөңгү ханыңдан изиг байырыңың чедирбишаан, ам-даа бистин араваска үр чурттап, азы-кеңиктиг болу-рун күзедивис.

Өөнүң ээди Болат Салчаковна, уруглары — Люба, Гали, Алла, Володя, Анай, Марта, Чодура болгаш уругларының уруглары, шүптү 8 кижиги.

Барың-Хемчик кокуунун Кызыл-Мажалыкта хөй чыл-дарда чурттап, ажылдап турар чевесис Ылай-оол Сааяга төртүтүңүн хүнүн таварыштыр изиг байрың чедирип, аңаа азы-кеңикти, чедишкениңиңиң, каң деп кадыкшыла күзедивис.

Чарлалдар бюрозу

В. КЕК-ООЛ АТТЫГ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

Октябрь 11-де, 15.00 шакта Күрүңнүң ырыңың болгаш танышың «Саян» национа ансамблиниң концерти (чаа программа)

Октябрь 11-де, 18.00 шакта Уран чүүлдер мастерлериниң концерти.

Билет өртү — 5000 рубль.

Билеттерни филармонияң болгаш театрың кассала-рында садып турар.

Айтыр телефоннар: 3-68-71, 2-14-69.

Кызылдың автошкөөлин дооскан дугайында Байыр-оол Борбак-Каазевоич Монгуштуң алдыга тывысхан АО сериялы № 0457354 «В.С.» категорияны чалааның херечи-дели чыгыниң барымдаалаш, оңу күш чок деп санаар.

ЧАРЛАЛ
Прогресс аттыг өөредилге төвүңе октябрь 13-те 14.00 шакта бөрү дараар, баш таарар, аш-чөм кылар, секрета-р-машинны мергизилдерге база англи дыл өөредип кичээлдер, октябрь 18-те 14.00 шакта биче бугуру-гелер, бухгалтерлерни, сайтарлыкчылары белеткээр курстар ажылдап эгелээрин дыңнадып тур.

Ноябрь 11-де Прогресс аттыг өөредилге төвү тургус-тунганыңдан бээр үш чыл болуруңга турскааткан кезээге ол үеде өөренип турганыңиң чалааның келирениңи эш-өөргөңнө баш улур алыңдарың дилдесивис.

Адрес: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчусу, 35 дугаар-лыг бажың, кирер эжини артында, 5-ки кавт.

Организация алаазына техниканы сайгарып турар: — тергин байдалыг, 1988 чылда үндүргөн Т-25А трактор; — тергин эки байдалыг, 1991 чылда үндүргөн, илчир-бе дугулулг ДТ-75 трактор;

— дюрөлү будуштук чаа «Казанка 5 М» деп хеме, Кызыл-даа үеде доалгар телефон: 3-52-69.

Моол ламалар хүлээп алыр
Моолдун Кандаа хүрээниңден узун назылыг ийи лама онсти республикада чоңга ачы-дуза көргүзгөн-биле база катап чедиң келген. Ламалар аас-дыл, азыр-аржык, чову-лаң, айыыл-халал чайларды, бун-кеңик, назы-хар узалды болгаш 50 яныз-бүрү номнар номчуурлар.

Лама-башкылар-биле кады Улаанбатор хоорайда чоңуң арталары-биле эмнээр топ эмилгенден бир эмин база келген. Судал-ламыр туткаш, азыгың тодараткаш, болуңуң эм-нери-биле эмнээр, ханнаар.

Хүлээп алыр адреси: Кызыл хоорай, Лопсанчол кудумчу-зу, 27-4., телефон (ажыл үезинде) 2-41-51.

17.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Соңгу ада» 14.30, 16.30, 18.30 шактар-да
«ВОСТОК»: «Соль Чжук Хаа» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.
«ОТЧУГАШ»: «Чар-дышкын» 11.20, 13.50, 16.20 шактарда; «Прославле-ние» хүрээниң чымыкы, 19.00 шакта.

АГАР САНЫ: «Тыва сошбанк» № 363505

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторун орадакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харын, салгалды секретары), М. М. Саая (кол редакторун ора-дакчызы), Н. С. Эрген.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келер кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторун орадакчылары — 3-34-91; 3-34-17; харымсалгалды секретары — 3-34-92; орадакчылары — 3-45-95.

КИЛИСТЕР: няитпел амдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улустур — 3-34-49; 3-36-73; кездээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, өөрөлгө болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; окулду — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корреспон-дар — 3-41-23; үндүрүкчүлөр — 2-27-41; солуу келбей барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлааты болгаш ме-дээлер министрствозунун чыныда параданын, медээ-леринн хостыг чорун камгаалар галазы-биле Тывада хай-гаал чегинге бурткеттинген
Бурткеттинген дугаары — Т.00007
Солунда парадатынган материалдарын авторларың болгалары редакцияның гүрүжү-биле дүңпейиң барып болур Айттыңган фактылагы саннаы болгаш эске-даа алыңдылары дээр авторлар боттары харымсалгалды

Тыва Республиканың Пар-далга болгаш информация галазы-биле Күрүңе ко-митетинин тилгара-фиязы: Кызыл, Шейткис болгаш Кравченко кудумчу-зу, бажың № 1.